

**O'ZBEK MUMTOZ CHOLG'U KUYLARINING INTONATSION-
TABIIY XUSUSIYATLARI VA ULARNING ZAMONAVIY QAYTA
TALQINLARI**

Ramazonova E'zoza Xamid qizi

Navoiy davlat universiteti "Musiq ta'limi" yo'nalishi 2-bosqich talabasi.

Ilmiy rahbar: Jalilov Shokir Isomiddinovich

Navoiy davlat universiteti "Musiqiy ta'lim"

kafedra dotsenti.

Annotatsiya: Ushbu tezisda mumtoz cholg'u kuylarining intonatsion-tabiiy xususiyatlari hamda ularning zamonaviy qayta talqin shakllari tahlil qilinadi. Tadqiqotda sifat tahliliga asoslangan musiqashunoslik yondashuvi qo'llanilib, mumtoz musiqa nazariyasi va ijrochilik amaliyotiga oid ilmiy qarashlar qiyosiy o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, mumtoz kuylarning o'ziga xosligi lad-pardalar tizimi, ohang bezaklari, usul qonuniyatlari, tabiiy tovushqator va cholg'ularning tembr imkoniyatlari bilan belgilanadi. Shuningdek, zamonaviy qayta talqinlar aranjirovka, simfonik va kamer ijro, fortepianoga moslashtirish hamda elektron vositalar orqali amalga oshirilishi, ularning samaradorligi esa mumtoz intonatsion asosni saqlash darajasiga bog'liqligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: mumtoz cholg'u kuylari, intonatsiya, lad-pardalar tizimi, maqom, ohang bezaklari, usul, tembr, qayta talqin, aranjirovka, milliy musiqa merosi.

KIRISH

O'zbek mumtoz musiqasi o'zining tarixiy ildizlari, murakkab tuzilishi va keng ifoda imkoniyatlari bilan Sharq musiqa madaniyatida alohida o'rin egallaydi. Uning cholg'u qatlami, xususan dutor, tanbur, nay, g'ijjak, doira va boshqa cholg'ular ijrosida shakllangan kuylar, nafaqat ijro an'alarini, balki o'ziga xos musiqiy tafakkur tizimini ham saqlab kelmoqda.

Mumtoz cholgʻu kuylarining muhim xususiyati ularning intonatsion tabiatida namoyon boʻladi. Intonatsiya bu yerda tovush balandligining aniq belgilangan nuqtalar toʻplami emas, balki ohang harakati jarayonida paydo boʻladigan ifodali tovush oʻzgarishlari yigʻindisidir. Pardalarning oʻrni, ularning ohangdagi vazifasi va bir pardadan ikkinchisiga oʻtish usuli kuyning milliy ruhini belgilaydi.

Cholgʻularning tabiiy tuzilishi ham intonatsion xususiyatlarga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Dutor va tanbur kabi pardali torli cholgʻularda tovushqator pardalar joylashuvi bilan, nay kabi puflama cholgʻularda teshiklar tuzilishi va nafas bilan, gʻijjakda esa ijrochining barmogʻi bilan belgilanadi. Bu holat har bir cholgʻuda oʻziga xos intonatsion ranglar yuzaga kelishiga olib keladi.

Soʻnggi oʻn yilliklarda mumtoz kuylarni zamonaviy shakllarda talqin qilishga qiziqish ortdi. Aranjirovkalar, orkestr va kamer ansambllar uchun moslashtirishlar, fortepiano va boshqa Yevropa cholgʻulari ishtirokidagi ijrolar, elektron usullar mumtoz merosni yangi tinglovchilarga yetkazish imkonini bermogʻda. Biroq bu jarayon mumtoz intonatsion asosning yoʻqolishi xavfini ham keltirib chiqaradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, qayta talqinlarning badiiy asoslangan va milliy intonatsion tabiatni saqlovchi usullarini aniqlash musiqiy merosni asrash va rivojlantirish uchun muhimdir.

Maqolaning maqsadi oʻzbek mumtoz cholgʻu kuylarining intonatsion-tabiiy xususiyatlarini aniqlash va ularning zamonaviy qayta talqin shakllarini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot quyidagi vazifalarni oʻz oldiga qoʻyadi:

- mumtoz cholgʻu kuylarining musiqiy tabiatini yoritish.
- intonatsion tizimning asosiy belgilarini aniqlash.
- cholgʻularning tuzilishi va tembr xususiyatlarining intonatsiyaga taʼsirini koʻrsatish.
- zamonaviy qayta talqin shakllarini tasniflash.
- qayta talqinda milliy asosni saqlash shartlarini aniqlash.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda sifat tahliliga asoslangan musiqashunoslik metodologiyasi qo'llanildi. Metodologik asos sifatida tizimli tahlil, qiyosiy yondashuv, uslub tahlili va umumlashtirish usullari tanlandi. Bu yondashuv mumtoz kuyni intonatsion, ritmik va tembr jihatdan yaxlit o'rganish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayoni o'zaro bog'liq bir necha bosqichdan iborat bo'ldi.

— birinchi bosqichda mumtoz musiqa nazariyasi va cholg'ushunoslikka oid asosiy ilmiy qarashlar o'rganildi.

— ikkinchi bosqichda cholg'u kuylarining lad-pardalar tizimi, ohang bezaklari va usul qonuniyatlari tahlil qilindi.

— uchinchi bosqichda turli cholg'ularning tuzilishi va ularning intonatsion imkoniyatlari qiyosiy o'rganildi.

— to'rtinchi bosqichda zamonaviy qayta talqin shakllari tasniflanib, ularning milliy asosga munosabati baholandi.

Tahlil jarayonida musiqiy matn, an'anaviy ijro uslubi, cholg'u imkoniyatlari va qayta talqinning maqsadi o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi. Har bir talqin shaklining mumtoz intonatsiyani saqlash yoki o'zgartirish darajasi alohida e'tiborga olindi.

Tadqiqot muayyan bir kuy yoki ijrochi bilan cheklanmay, umumiy qonuniyatlarni aniqlashga yo'naltirildi. Shu sababli natijalarni turli mumtoz cholg'u kuylari va ularning zamonaviy talqinlariga tatbiq etish mumkin.

NATIJALAR

Tahlil natijalari mumtoz cholg'u kuylarining intonatsion tabiati bir necha o'zaro bog'liq omillar bilan belgilanishini ko'rsatdi. Birinchisi lad-pardalar tizimidir. Mumtoz musiqada pardalar o'rtasidagi masofalar Yevropa temperatsiyalangan tizimidan farq qiladi, ba'zi pog'onalar ohang vazifasiga qarab biroz yuqoriroq yoki pastroq ijro etiladi. Bu esa kuyga nozik ifoda va o'ziga xos rang beradi.

Ikkinchi omil ohang bezaklaridir. Mumtoz kuylarda asosiy tovushlar bezak elementlari, ya'ni tovushdan tovushga sirpanib o'tish, tebranish va qisqa yordamchi

tovushlar bilan boyitiladi. Bezaklar kuyning ajralmas qismi bo'lib, ularsiz ohang mazmunan kambag'allashadi. Uchinchi omil usul qonuniyatlari bo'lib, ritmik formulalar kuyning ichki harakatini va xarakterini belgilaydi.

To'rtinchi omil cholg'ularning tabiiy tuzilishi va tembr xususiyatlaridir. Har bir cholg'u o'ziga xos tovush rangiga ega: dutor yumshoq va lirik, tanbur jiddiy va chuqur, nay samimiy va nafasli, g'ijjak esa vokalga yaqin, kuylovchi tovush chiqaradi.

Mumtoz cholg'u kuylarining intonatsion-tabiiy xususiyatlari quyidagilarda ko'rinadi:

— tovushqatorning temperatsiyalanmagan, ohang vazifasiga moslashuvchan tabiati.

— pardalar orasidagi masofalarning o'ziga xosligi.

— kuy harakatining silliq, sirpanuvchi va nafasli xarakteri.

— ohang bezaklarining kuy mazmunidagi asosiy rol o'ynashi.

— tovush balandligi, tembr va ritmning uyg'un birligi.

— asta-sekin ochiluvchi, bosqichma-bosqich rivojlanuvchi kuy dramaturgiyasi.

— cholg'u tuzilishining intonatsion ranglarga bevosita ta'siri.

Zamonaviy qayta talqin shakllari tahlil qilinib, ularning quyidagi turlari aniqlandi:

— mumtoz kuyni an'anaviy cholg'ular ansambli uchun qayta aranjirovka qilish.

— kuyni simfonik yoki kamer orkestr uchun moslashtirish.

— kuyni fortepiano va boshqa Yevropa cholg'ulari uchun qayta ishlash.

— mumtoz kuy elementlaridan yangi original asar yaratish.

— mumtoz ohangni zamonaviy janrlar va elektron tovush vositalari bilan uyg'unlashtirish.

Qayta talqin jarayonida uchraydigan asosiy muammolar sifatida quyidagilar ko'rsatildi:

— temperatsiyalangan cholg'ularda mumtoz pardalarning o'ziga xos

intonatsiyasi yo'qolishi.

- ohang bezaklarining soddalashtirilishi yoki tushirib qoldirilishi.
- kuyning tembr rangining yo'qolishi.
- usul qonuniyatlarining zamonaviy ritmlar bilan almashtirilishi.
- mumtoz kuyning ichki dramaturgiyasining buzilishi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar mumtoz cholg'u kuyining mohiyati uning notalarida emas, balki intonatsion tabiatida mujassam ekanini ko'rsatadi. Bir xil notalar turli intonatsiya va bezak bilan ijro etilganda butunlay boshqa mazmun kasb etadi. Shuning uchun qayta talqinda faqat nota matniga tayanish yetarli emas, an'anaviy ijro uslubini chuqur o'rganish zarur.

Muhokama jarayonida qayta talqinning ikki yo'nalishi ajralib turdi. Birinchisi mumtoz asarni imkon qadar asl holatiga yaqin saqlagan holda yangi tovush muhitiga ko'chirishga intiladi. Ikkinchisi mumtoz material asosida erkin ijodiy yangi asar yaratishni ko'zlaydi. Ikkala yo'nalish ham o'z o'rniga ega, biroq ular orasidagi farq aniq anglanishi lozim, chunki bu tinglovchiga mumtoz asl nusxa haqida to'g'ri tasavvur beradi.

Fortepiano va orkestr kabi temperatsiyalangan cholg'ular uchun moslashtirishda alohida yondashuv talab etiladi. Bunday vaziyatda bastakor mumtoz intonatsiyani to'liq saqlay olmasligini hisobga olib, uni boshqa vositalar bilan, ya'ni bezaklar, registr tanlash, artikulyatsiya va tembr bo'yoqlari orqali qisman qoplashga harakat qiladi. Shuningdek, bunday ijrolarda an'anaviy cholg'u ishtirokini saqlash mumtoz ruhni asrashga yordam beradi.

Elektron vositalar mumtoz kuylarni yangi tinglovchi qatlamiga yaqinlashtirishda katta imkoniyat beradi. Biroq texnologik effektlar mumtoz kuyning ichki nafasini bosib ketmasligi kerak. Ya'ni texnologiya mumtoz asarning xizmatchisi bo'lishi, uning o'rnini egallamasligi lozim.

Ta'limiy jihatdan ham mavzu muhim. Yosh musiqachilarni mumtoz kuylarning intonatsion tabiatini tinglash orqali tarbiyalash ularning milliy musiqiy eshitishini shakllantiradi. Shu bois musiqa ta'limida mumtoz ijroni tinglash va uni

zamonaviy talqinlar bilan solishtirish samarali pedagogik usul hisoblanadi.

Muhokama natijasida zamonaviy qayta talqinda milliy asosni saqlash uchun quyidagi shartlar aniqlandi:

- mumtoz kuyning an'anaviy ijrosini chuqur o'rganish.
- lad-pardalar tizimi va ohang bezaklarini asosiy qadriyat sifatida saqlash.
- usul qonuniyatlarini kuyning ichki jonliligi sifatida hurmat qilish.
- tembr yo'qotilishini boshqa ifoda vositalari bilan qoplash.
- qayta talqin va yangi ijodiy asar o'rtasidagi farqni aniq belgilash.
- texnologiyani mumtoz ruhga bo'ysundirish.

XULOSA

O'zbek mumtoz cholg'u kuylari o'ziga xos intonatsion-tabiiy xususiyatlarga ega bo'lib, ular lad-pardalar tizimi, ohang bezaklari, usul qonuniyatlari va cholg'ularning tembr imkoniyatlari bilan belgilanadi. Bu xususiyatlar mumtoz kuyning mohiyatini tashkil etadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, zamonaviy qayta talqinlar mumtoz merosni yangi tinglovchilarga yetkazishda katta imkoniyat yaratadi, biroq ularning badiiy qiymati milliy intonatsion asosni saqlash darajasiga bog'liq. Aranjirovka, orkestr va fortepiano uchun moslashtirish hamda elektron vositalar mumtoz ruhni asrash maqsadida ehtiyotkorlik bilan qo'llanilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, mumtoz cholg'u kuylarining intonatsion tabiatini chuqur anglash va uni zamonaviy talqinlarda ongli ravishda saqlash o'zbek musiqa merosini asrash, uni yosh avlodga yetkazish hamda milliy musiqa madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Belyaev V. M. Ocherki po istorii muzyki narodov SSSR. Vypusk 1. Moskva: Muzgiz, 1962.
2. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi. Toshkent: Fan, 1993.
3. Karomatov F. Uzbekskaya instrumentalnaya muzyka. Tashkent: Izdatelstvo literatury i iskusstva, 1972.
4. Matyoqubov O. Maqomot. Toshkent: Musiq, 2004.

5. Mazel L. A. Stroenie muzykalnykh proizvedeniy. Moskva: Muzyka, 1979.
6. Nettl B. The Study of Ethnomusicology: Twenty-nine Issues and Concepts. Urbana: University of Illinois Press, 1983.
7. Rajabov I. Maqomlar. Toshkent: San'at, 2006.
8. Uspenskiy V. A., Belyaev V. M. Turkmenskaya muzyka. Moskva: Muzykalnyy sektor Gosizdata, 1928.